

La pell de brau i el mite de Sepharad

Denise BOYER

Université Paris-Sorbonne
denise.boyer@paris-sorbonne.fr

Résumé: On s'interroge ici sur la portée exacte du terme *Sepharad* et de ses deux équivalents, *pell de brau* et *España*, dans *La pell de brau* de Salvador Espriu: référents, valeur(s) connotative(s), traits caractéristiques.

Mots-clés: poésie catalane, 1960, Salvador Espriu, *La pell de brau*, Sepharad

L'any 60, en bona part, ha passat a la història com a any de publicació de *La pell de brau*¹, que segurament és l'obra poètica catalana més citada, traduïda, antologada, musicada... del decenni. La seva característica essencial és la ruptura que suposava l'aparició, segons l'expressió del propi poeta, del «mite de Sepharad»², entitat constantment evocada i/o interpel·lada al recull: fins aleshores, com se sap, la vessant cívica de la poesia espriuana era purament «catalana», amb la denúncia més o menys implícita de la doble opressió, política i cultural, que patia Catalunya sota el franquisme. Tot i que l'objecte d'aquesta comunicació és aquest mateix «mite» (ja que els altres temes i motius presents a *La pell de brau* no tenen cap relació especial amb el context de l'any 60, ni per tant amb el tema d'aquesta jornada), com a preàmbul ens interessa assenyalar que la ruptura no era tan brutal com podia semblar, ni tan sols amb el recull precedent, *Final del laberint*, que si evoca un procés d'alliberament personal inspirat en el pitagorisme³, comparteix amb *La pell de brau* el fet de presentar-se explícitament com un itinerari que mena a una forma de victòria sobre la mort⁴. En efecte, a part que el recurs a la imatgeria jueva ja és observable a més d'un poema cívic anterior⁵, el

¹ Citem per l'edició crítica: *El caminant i el mur - Final del laberint - La pell de brau*. Barcelona: Centre de documentació i estudi Salvador Espriu & Edicions 62, *Obres completes 12*, 2008 (d'ara endavant: *OC 12*). El llibre va ser escrit «dintre les dates que figuren al peu del llibre» (*OC 12*, p. 243), o sigui entre el «juny de 1957» i el «juliol de 1958» (p. 411). Es publica per primera vegada l'abril de 1960 (Barcelona: Salve, «Llibres de la Lletra d'Or»), amb un pròleg de l'autor.

² «Quant a "Sepharad", és el mite que jo no m'he inventat, de la Golah, o sigui de la dispersió dels jueus cap a Occident.» Programa de televisió *Catalans universals*, 1979. Citat a *Enquestes i entrevistes, II (1974-1985)*. Barcelona: Centre de documentació i estudi Salvador Espriu & Edicions 62, *Obres completes A-2*, 1995 (d'ara endavant: *OC A-2*), n. 278, p. 84.

³ BOYER, Denise. «Un fil d'Ariane dans le labyrinthe espriuén». *Mélanges offerts à Maurice Molho*. Paris: Editions hispaniques, 1988, vol. II, p. 423-433.

⁴ També es pot advertir la relació entre el nombre de poemes, 54, i la simetria observable als reculls anteriors: deixant de banda *Les cançons d'Ariadna*, recull «obert» que passarà de 30 poemes (1949) a 100 (1981), són *Cementiri de Sinera* (1946, 30 poemes) *Les Hores* (1952 & 1955, 44 poemes), *Mrs. Death* (1952, 40 poemes), *El caminant i el mur* (1954, 44 poemes) i *Final del laberint* (1955, 30 poemes): el fet que $54 = 40 + 14$ no pot ser casual, vist que Espriu va tenir la idea d'afegir 14 poemes més al recull: «En cuanto a *La pell de brau* contarà con catorce poemas más, ya publicados de modo disperso.» GALÁN, Joaquín. «Salvador Espriu o la fidelidad a la palabra». *La Estafeta Literaria*, núm. 596, IX-1976. *OC A-2*, p. 38. Sobre el simbolisme vinculat al nombre de poemes de cada recull, veure BOYER, Denise. *L'œuvre en vers de Salvador Espriu – Essai de systématique*. Université Paris-Sorbonne: thèse d'État, 1994, p. 719-722.

⁵ Com ara: «Ara, rossí de lladres, poble meu Israel,/ suportes que s'altivin servidors insolents,/ quan els

corònim de Sepharad ja té una ocurrència, onze anys abans, a *Primera història d'Esther*: és el lloc on va viure feliç, «de petit», l'alter ego del poeta, Salom de Sinera; una mena de paradís que enyora sense remei⁶, igual que els jueus de la península després de la seva expulsió⁷.

Dit això, és ben cert que com s'ha dit i repetit, la gran originalitat (o potser, més ben dit, una gran originalitat) de *La pell de brau* és la creació del mite de Sepharad. D'aquest mite, tanmateix, queden alguns punts poc estudiats que són els que mirarem d'aclarir aquí, tenint en compte evidentment les moltes i molt valuoses informacions factuais que proporcionen els nombrosos estudis anteriors⁸, però sense partir de cap interpretació preestablerta, com podria ser, per exemple, una visió de la guerra civil com a «sang abel», per dir-ho amb paraules d'un poeta espanyol que «interessava» a Salvador Espriu⁹, Blas de Otero¹⁰. Intentarem definir exactament, per començar, el referent del corònim i dels seus dos equivalents (no diem pas sinònims), «pell de brau» i «Espanya» (quina realitat designa cadascun?); després, les diferents connotacions de cada terme (què suggereixen de la terra que designen?); i per acabar, les característiques que li atribueix el discurs poètic: com es veu el seu passat, el seu present, el seu futur? Quin «missatge», com es deia aleshores, podia deduir el lector de l'any 60¹¹ d'aquesta poesia civil, quina denúncia, quin projecte col·lectiu?

El primer que ens interessa, doncs, és definir precisament l'entitat, designada tot sovint com a «pell de brau» (des del títol) i com a «Sepharad» (a la dedicatòria i des del primer poema), i (només als dos epígrafs) com a «Espanya» –terme aquest darrer que no té un referent tan clar com podia semblar. El referent dels primers termes és prou conegut: ambdós es refereixen a la península ibèrica. La imatge de la pell de brau, nova a la poesia d'Espriu, té com se sap el seu origen a la *Geografia* d'Estrabó¹². Pel que fa al

---

teus homes prínceps, envilit per la fam,/ aprenen amb l'esquena les més subtils raons/ de la força.» *El Caminant i el Mur, III*, «Una vella resposta que t'haurà de servir», *OC 12*, p. 87-88. Veure també: «La coloma silenciosa», *Cançons d'Ariadna*, 1949 (*Obres completes 1 - Poesia 1*. Barcelona: Edicions 62, 1985, «Clàssics catalans del segle XX» (d'ara endavant: *Cançons*), p. 159-160; «El governador», *Mrs. Death*, 1952 (*Cementiri de Sinera - Les Hores - Mrs. Death*. Barcelona: Centre de documentació i estudi Salvador Espriu & Edicions 62, *Obres completes 10*, 2003 (d'ara endavant: *OC 10*), p. 173-174; «Ix, Ixà, Elí, elis!», *El Caminant i el Mur, III* (*OC 12*, p. 84-86). En cada cas, s'imposa una interpretació al·legòrica.

⁶ «[...] un saborós suquet de moixernons, com ho solien condimentar a Sinera, per a Salom, de petit [...]. O ho cuines ara amb el teu record i aquella olor de menta i de tardes remotes d'estiu, quan la mar i els camps et semblaven nous de trinca i respiraven encara tots els que estimaves? [...] Qui et collirà les taronges dels jardins d'Occident, qui et reconduirà pels senders de Sepharad, qui et cantarà la cançó de la teva vida?» *Primera història d'Esther*. Barcelona: Centre de documentació i estudi Salvador Espriu & Edicions 62, *Obres completes 11*, 1995, p. 42.

⁷ Ell mateix potser és jueu: «"Diuen que és jueu [Salom]", indagava l'apotecari. "Tothom que sura ho és. Tant se me'n dona, però no me'n fio", responia el pare.» «La tertúlia», *Ariadna al laberint grotesc* (1935). *Obres completes 3 - Narrativa 1*. Barcelona: Edicions 62, 1976, «Clàssics catalans del segle XX», p. 327.

⁸ En particular, els de Victòria Gassol: 'La pell de brau' de Salvador Espriu o el mite de la salvació. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, «Biblioteca Serra d'Or» & *OC 12*, estudi introductor i notes.

⁹ «En cuanto a los [poetas] de lengua castellana [...], también [me interesan] Blas de Otero, Celaya [...].» VALLVERDÚ, Francesc. «Entrevistas con Salvador Espriu». *Cuadernos para el diálogo*, V-1965. *Enquestes i entrevistes, I (1933-1973)*. Barcelona: Centre de documentació i estudi Salvador Espriu & Edicions 62, *Obres completes A-1*, 1995 (d'ara endavant: *OC A-1*), p. 43.

¹⁰ «Tres años: y cien caños de sangre Abel, sin nombre...» «Hija de Yago», *Pido la paz y la palabra*, 1955. *Con la inmensa mayoría*. Buenos Aires: Losada, 1960, «Contemporánea», p. 20.

¹¹ Amb això volem dir que només fem servir les eventuals declaracions posteriors d'Espriu per a corroborar l'anàlisi interna del text de l'any 60.

¹² II, 1, 3 & 5, 27; III, 1, 30. A Espanya, com se sap, s'ha imposat l'expressió *piel de toro*, tot i que la majoria de les traduccions diuen «pell de bou», fins i tot en castellà. Veure per exemple: «El primer país

corònim «Sepharad» (en català, amb *f*; a la versió castellana de la Bíblia predilecta d'Espriu, amb *ph*¹³), esmentat una sola vegada a la Bíblia¹⁴, s'identifica avui dia amb la ciutat de Sardes, de l'antiga Lídia¹⁵, però el que ens interessa aquí és que en la tradició jueva, alguns diuen que des de l'època romana i d'altres només des de l'època medieval, s'aplica a la Península ibèrica (d'aquí l'apel·lació *sefardita*)¹⁶. En canvi, el context original, tenint en compte la seva data, confereix un abast ambigu¹⁷ a la paraula «España» que surt a l'epígraf inicial i al final, respectivament manllevats a la *Crònica del Gran Capitán* –«Varones de mucho ánimo, en quien con razón se cometiò la honra de España»– i al *Libro de Buen Amor* –«Con buen servicio vencen caballeros de España». En efecte, ja se sap que a l'Edat Mitjana, si més no entre la gent culta de la península, existia un cert sentiment de comunitat nascut del record de la *Hispania* romana i goda¹⁸; i al segle XVI (la *Crònica del Gran Capitán* és de l'any 1554), el corònim encara s'aplica a tota la península¹⁹. Com que el lector de l'any 1960 no podia recórrer a cap ocurrència anterior del terme a l'obra d'Espriu²⁰ per a desambiguar-lo, si bé és cert que l'equivalència «Sepharad» ≡ «pell de brau» ≡ [península] convida a veure

---

de todos hacia Oeste es Iberia. Ella es parecida a una piel de buey, cuyas partes que corresponden al cuello caen hacia la Céltica.» II, 5, 7. *Fontes Hispaniae Antiqua*, VI. *Estrabón. Geografía de España*. Barcelona: Librería Bosch, 1952, p. 41.

¹³ «[...] la grafia *-ph-* indica que Espriu manlleva el topònim de la traducció castellana de la Bíblia feta per Cipriano Valera [1602] [...]» *OC 12*, p. 252, n. al v.1.

¹⁴ «Els exiliats d'Halal i Habor ocuparan el país dels cananeus fins a Sarepta, i els exiliats d'Israel que són a Sefarad ocuparan les ciutats del Nègueb.» *Abdies*, 20. *La Bíblia - Versió dels textos originals i notes pels monjos de Montserrat*. Andorra: Editorial Casal i Vall, 1975, p. 1971 b.

¹⁵ «Sepharad [...] est la ville de Sardes, capitale de la Lydie. C'est du nom de Sepharad qu'on a tiré celui des Sephardim, Juifs d'Espagne et d'Afrique du Nord, par opposition aux Ashkenazim de l'Europe centrale.» *La Bible - Ancien Testament*. Paris: Gallimard, 1959, «Bibliothèque de la Pléiade», t. II, p. 765, n. al versicle 20.

Carles Miralles fa observar que «essent la breu profecia d'Abdias referent al càstig de dos germans enfrontats –Jacob i Esaú i la descendència de l'un i de l'altre–, el text on apareix per primera vegada el nom de Sefarad se'ns converteix en rerafons adient del "gran crim de Sefarad" [...], "la guerra sense victòria entre germans"» MIRALLES, Carles. «Salvador Espriu». Dins RIQUER, Martí de, COMAS, Antoni & MOLAS, Joaquim (dir.). *Història de la literatura catalana*, X. Barcelona: Ariel, 1987. *OC A-2*, p. 253.

¹⁶ Així ho explica Salvador Espriu, l'any 1979, al programa de televisió *Catalans universals*: «És un nom [*Sepharad*] que surt per única vegada en el profeta menor Abdies [...], i després ho utilitzen els jueus de l'Edat Mitjana, per indicar cap a Occident, i després queda localitzat a la Península Ibèrica, tota la Península Ibèrica fins i tot Portugal.» *OC A-2*, p. 84-85, n. 278.

¹⁷ En això dissentim de la interpretació d'Olívia Gassol: «[...] l'al·lusió directa, única en tot el llibre, a Espanya [parla del primer epígraf], desfà l'ambigüitat creada pels epítets *Sepharad* i *pell de brau*, els quals desdibuixen els límits polítics del país en pro d'una entitat geogràfica més àmplia, que és la península ibèrica.» *OC 12*, p. 248.

¹⁸ «La España que sienten los escritores medievales de cualquier reino es un ente político antiguo y perfilado, dotado de una personalidad enraizada desde hacía siglos. Es un "reino" "perdido" en manos de invasores, que hay que "salvar", "recobrar" y "restaurar"» GONZÁLEZ ANTÓN, Luis. *España y las Españas*. Madrid: Alianza editorial, 1997, p. 136.

¹⁹ «Fernando [el Católico], por ejemplo, habló de la *Corona de España* durante un acto público en 1514. En esas raras ocasiones la corona de Portugal nunca tardaba en presentar sus quejas, porque la idea de que el término *España* aludía a toda la Península seguía estando muy arraigada, y así se mantendría hasta bien entrado el siglo XVIII.» PAYNE, Stanley G. *España, una historia única*. Madrid: Temas de hoy, 2008, p. 166. Veure també a GONZÁLEZ ANTÓN 1997 (v. n. anterior), p. 251, n. 11, la frase que s'atribueix a Camoens: «portugueses y castellanos, que todos somos españoles».

²⁰ En canvi, l'única altra ocurrència d'*Espanya* a l'obra poètica d'Espriu remet clarament a l'estat espanyol –i es clarament satírica: «Tots penjàvem d'una canya/ aquest trist ninot, Espanya.» «Potser cuinat amb un eco de Valle-Inclán» (1966, incorporat l'any 1973 a *Les Cançons d'Ariadna*). *Cançons* (v. n. 5), p. 121. En efecte, és un collage molt visible de la lletra burlanera amb què es canta l'himne espanyol durant les manifestacions catalanistes: «Visca Espanya/ penjada d'una canya./ Si la canya cau,/ Espanya adéu-siau!/ Canya caiguda,/ Espanya fotuda!/ Alçem les mans,/ i visca els catalans!».

en *España* una altra denominació de la mateixa entitat geogràfica, el fet que el terme se situï als marges del text recomana la prudència.

Pel que fa al poder evocador, a l'halo connotatiu de cada terme²¹, són fàcils de determinar els de «Sepharad» i «pell de brau». Una pell de brau, per definició, és la pell d'un animal mort, més precisament la pell d'un animal fort i valent a qui han infligit una mort violenta que molts qualifiquen de suplici. Sepharad és la península vista com a terra d'exili, on els jueus són considerats com a estranys, objecte de discriminacions i persecucions més o menys dures i finalment expulsats, altra vegada exiliats... però tot i això en conserven la nostàlgia i l'esperança de tornar, materialitzada com se sap per la clau de la casa. En ambdós casos, doncs, s'imposa la imatge d'un poble oprimat i perseguit per sol fet de ser qui és, i ja s'entén que a Espriu li hagi interessat recuperar unes denominacions tan carregades de connotacions –i sovint, de connotacions tan clares–, que li permetien construir poemes sencers només continuant una o altra metàfora. Al contrari, com no podia ser d'una altra manera, l'abast connotatiu del terme «Espanya» és ambigu: per una banda, el fet que les dues citacions siguin un elogi implica una certa estima pel valor dels homes i fins i tot una certa estimació; per altra banda, tanmateix, el terme no pot deixar d'evocar les guerres fratricides de què va ser teatre la península, fins i tot sota un mateix monarca; i el lector de l'any 60 li atribueix per força, per anacrònic que sigui, el sentit d'"estat espanyol", amb totes les connotacions negatives que suposa, particularment amb l'oposició ja antiga entre estat espanyol opressor i Catalunya com a única pàtria: fa prop de 70 anys, per exemple, que l'ha formulada el *Compendi de la doctrina catalanista* d'Enric Prat de la Riba i Pere Muntanyola²². De moment, doncs, l'única cosa segura és l'equivalència «Sepharad» = «pell de brau» = [península] = terra de violència i d'opressió.

Si passem al mateix text, o si es vol de la llengua al discurs, i mirem d'examinar sense idees preconcebudes, per començar, els trets que s'hi atribueixen a Sepharad-pell de brau (fora dels epígrafs, com hem dit, «Espanya» -ni *Espanya*, per cert– no hi surt mai), en rigor només en trobem un que remeti a la península, és l'evocació purament física de XXVIII: «Unes altes muntanyes i aquest anell de l'aigua/ delicada del mar limiten Sepharad.» En canvi, Sepharad apareix constantment, en la seva realitat política i social present, com un sol estat, i un estat que presenta diverses característiques pròpies de l'estat espanyol: surt d'una guerra fratricida –és «el gran crim de Sepharad:/ la infinita tristesa del pecat/ de la guerra sense victòria entre germans» (VI)–; encara és un país «ple de sang» (VII); s'hi practica «la intangible cursa nacional» (XII); i també pot ser que l'aranya en qui confia el mal governant –«Però tu te'n rius:/ penses que l'aranya/ sempre tindrà fil» (XL)– sigui la famosa «aranya» de la Falange pintada a les parets a l'època franquista²³. De la mateixa manera, el seu governant presenta diversos

²¹ Parlem de les connotacions immediatament perceptibles a la lectura de *La pell de brau*; no pas de les que deriven del context inicial dels tres fragments (també molt ambigües, veure *OC 12*, n. de les p. 247-249, 253 i 411).

²² «P. Quina és la pàtria dels catalans?/ R. Catalunya./ P. Té algun fonament la distinció entre *pàtria petita* i *pàtria gran*?/ R. Cap; l'home té una sola pàtria, com té un sol pare y una sola família. El que generalment s'anomena *pàtria gran* no és sinó l'Estat compost de diverses agrupacions socials que tenen la condició de veritables pàtries./ P. Espanya no és, doncs, la pàtria dels catalans?/ R. No és més que l'estat o agrupació política a la qual pertanyen./ P. Quina diferència hi ha entre l'estat i la pàtria?/ R. L'estat és una entitat política, artificial, voluntària; la pàtria és una comunitat històrica, natural, necessària.» PRAT DE LA RIBA, ENRIC & MUNTANYOLA, PERE. *Compendi de la doctrina catalanista* (1894). Mèxic: Edicions Catalanes de Mèxic, 1953, p. 29.

²³ A més a més, «l'ocell del sol» martiritzat de XV, XVI i XVII, segons Espriu, és «l'Àguila de Sant Joan, heràldica de l'Escut d'Espanya». Carta a Josep Pinell citada a DELOR, ROSA MARIA. *Per una hermenèutica de l'obra de Salvador Espriu*. Universitat de Barcelona: tesi doctoral microfitxada 898, 1990, p. 796. Aquest valor simbòlic, tanmateix, no ens ha semblat prou evident perquè l'assenyalem entre els altres.

trets distintius de Franco en relació amb Salazar: ha «escollit príncep» (V), ha arribat al poder «traï[nt]» i «vessa[nt] sang» (*ibid.*), és objecte d'un cert culte de la personalitat: «laudatòries paraules/ que [li] serveixen quasi de franc/ els papers»²⁴ (XII), i a l'estat on exerceix el seu poder, hi coexisteixen diversos pobles amb «parles diverses» (XLVI). A això hem d'afegir que en alguns llocs de Sepharad, si més no, es balla «punte[jant]», «pausadament», «en rodona» i «la mà dins la mà»²⁵, una dansa que no pot deixar de recordar la sardana; que Sinera –un altre mite espriuà, transposició d'Arenys de Mar– se situa explícitament a Sepharad²⁶; i per fi, que el tercet inicial de XL que acabem de citar –«Però tu te'n rius...»–, és una mena de represa, a la vegada mètrica, rímica i lèxica, d'un tercet del poema de *Les Hores* –«Però tu riuràs,/ car veus com es tanquen/ llavis catalans»²⁷–, cosa que porta a pensar que l'apòstrof es dirigeix al mateix personatge, opressor de Catalunya. En realitat, si hem de resumir *La pell de brau*, si més no en la seva vessant compromesa, l'única definició que dóna compte del conjunt del recull és que parteix d'una visió de la guerra civil i de la dictadura franquista basada en una assimilació metafòrica del(s) poble(s) espanyol(s) amb el poble jueu com a poble oprimint per antonomàsia, a l'època del seu exili peninsular a Sepharad-pell de brau²⁸ –un estat opressor on els diversos pobles (un dels quals podria ser transposició de Catalunya), desposseïts dels seus drets més elementals, viuen com exiliats a casa seva (metàfora clara del que se'n deia aleshores l'«exili interior»²⁹).

Ara: el fet que la realitat geogràfica de Sepharad, com hem vist, sigui la mateixa de la pell de brau, és a dir la península, i la seva realitat social i política, si més no en l'actualitat de la ficció poètica, coincideixi només amb la de l'estat espanyol de la guerra i de Franco, no vol pas dir que el sistema metafòric de *La pell de brau* manqui de coherència –a part que, pensant en la censura de l'època franquista, el primer que interessava d'un sistema metafòric no era la seva coherència sinó el marge de llibertat que conferia l'expressió figurada³⁰: de fet, *La pell de brau* no va patir cap censura, i això que alguns poemes representen un atac molt violent contra el poder. En efecte, si es tenen en compte les amonestacions de XLVI a Sepharad, instant-la vehementment a

²⁴ Fins i tot pot ser una al·lusió als articles ditiràmics dedicats per la premsa barcelonina a les visites de Franco a Barcelona (15-VI-57 i 9-X-1957): veure *OC 12*, n. a V, v. 18, p. 267.

²⁵ «En aquest escenari/ de Sepharad, [...] puntegem al pulcre/ ball del parrac.» (XXI) «Pausadament hem ballat en rodona,/ [...] la mà dins la mà [...]» (XXVIII).

²⁶ «Lladres i brivalla,/ reis a Sepharad,/ lliguen amb nosaltres/ figures i salts/ i ens bastonejaven/ l'esquena i el cap./ La mort ens esguarda/ dalt del campanar/ de Sinera i crida/ que m'estima tant.» (XXXVI)

²⁷ «Perquè un dia torni la cançó a Sinera», v. 13-15. *Les Hores, III. OC 10*, p. 117.

De la mateixa manera, a *Setmana Santa* (1971), XX, trobarem una represa d'un altre tercet de XL («Has venut de franc/ al drapaire tires/ de la pell de brau.», v. 7-9): «Trenta diners, a Sepharad,/ són una grossa quantitat./ Et venc per ells, i fins per res,/ no sols aquest despullat pres./ sinó la nostra dignitat./ el cel, els camps, les deus, el blat./ tot el país, de mar a mar, /llengües, costums, passat, futur./ el pensament, la llei, el fur.» *Setmana Santa*, XX, v. 1-9. *Llibre de Sinera – Per al llibre de salms d'aquests vells cecs – Setmana Santa*. Barcelona: Centre de documentació i estudi Salvador Espriu & Edicions 62, *Obres completes 13*, 2006, p. 117. És l'única ocurrència dels termes *Sepharad* i *pell de brau* a l'obra poètica posterior a *La pell de brau*.

²⁸ Per exemple: «Em tornes mesell/ i em deixes podrint-me/ en aquest femer» (XL) –a continuació es menciona «la pell de brau»–, on les queixes de Job a Déu funcionen com a metàfora dels greuges del poble contra el seu governant.

²⁹ «Aleshores jo no em vaig exiliar, no vaig sortir del país [...]. Vaig adoptar diguem-ne una actitud de resistència o d'exili interior.» «Entrevista amb Salvador Espriu». ALCOVER MARTÍ, Estanis. *Els catalans*, Ràdio 4, 1982. *OC A-2*, p. 127.

³⁰ Després de l'època franquista, el poeta ho dirà explícitament: «[...] jo m'he trobat creant mites d'una manera poc conscient, motivat potser per la necessitat de disfressar la realitat, no sé si per evitar al·lusions directes en temps poc propicis [...]» BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís. «Salvador Espriu, aprenent etern». *Foc nou*, núm. 81 (gener de 1981), p. 30 b.

«comprendre i estimar/ les raons i les parles diverses dels [s]eus fills», i el fet que al mateix poema «l'home sol» pel qual «mor[...] tot un poble» es refereix a una forma de poder personal –i dictatorial– comuna a Franco i Salazar³¹, res no priva de considerar el portuguès, en aquest poema orientat cap a un futur esperançat, com una d'aquestes «parles diverses», i Portugal, per tant, com a part integrant no només de la Sepharad-península, sinó també d'una futura Sepharad-estat. Seria la manera de suggerir un futur comú als diversos pobles de la península, en un pla d'igualtat que només es pot concebre en un estat federal: ja ho deia Maragall –i era difícil passar per alt el to maragallià d'alguns poemes³²–, a partir del moment en què l'estat espanyol es convertiria en una federació on cada poble conservaria la seva personalitat, en particular lingüística, seria lògic incloure-hi Portugal³³. En aquesta hipòtesi arribem a un sistema metafòric perfectament coherent, i l'ambigüitat del terme es resol en ambivalència: dins de la realitat geogràfica que representen tant «Sepharad» com la «pell de brau» (i potser fins i tot «España» entesa com a *Hispania* = *Iberia*), existeix un estat governat per un dictador innominat que ha arribat al poder arran d'una guerra civil, contra el qual cal lluitar per a guanyar la «pau» i la «llibertat»; i una de les formes d'aquesta «difícil i merescuda/llibertat» (XLVI) seria la unió en un pla d'igualtat dels diferents pobles peninsulars, inclòs el portuguès, víctima aleshores d'un altre «home sol». Si Sepharad com a estat actual és l'estat espanyol, com a realitat socio-política futura seria tota la península federada en diversos estats dins de les fronteres naturals que formen el «mar» i les «altes muntanyes» de XXVIII.

Si la majoria de lectors de l'any 60, desconixedors del federalisme ibèric d'Espriu³⁴,

³¹ Un altre tret comú als dos estats és el fenomen de l'exili: «No ploreu el mort, aquest vostre fill,/ sinó amargament el qui se'n va anar/ lluny dels cels i del somni de Sepharad/ i a la bona terra no tornarà mai.» (XXXIII).

³² Els v. 4-8 –«recorda sempre això, Sepharad./ Fes que siguin segurs els ponts del diàleg/ i mira de comprendre i estimar/ les raons i les parles diverses dels teus fills»– podien recordar al lector mínimament culte (i acostumat a llegir entre línies i a copsar les al·lusions que permetien eludir la censura) el final de l'«Himne ibèric» (1906): «Terra entre mars, Ibèria, mare aimada,/ tots els teus fills te fem la gran cançó./ [...] Ibèria! Ibèria! dona als mars l'amor.» De manera encara més clara, l'apòstrof a Sepharad de XXXVIII –«Escolta, Sepharad: els homes no poden ser/ si no són lliures»– reprèn el famós vers inicial de l'«Oda a Espanya» (1898): «Escolta, Espanya, la veu d'un fill/[...]» MARAGALL, Joan. *Obres completes – Obra catalana*. Barcelona: Editorial Selecta, 1970, «Biblioteca perenne», p. 175 & 171.

Sobre la inspiració maragalliana en *La Pell de brau*, veure GASSOL I BELLET, Olívia. «Maragall en Espriu». *Indesinenter - Anuari Espriu* [Arenys de Mar], núm. 4, 2009, p. 56-64.

³³ Veure per exemple: «Hay una patria común [...], una España grande que hacer.[...] y en esta España están también ustedes [los portugueses]. [...] vayamos a una política común, a una política ibérica, a una patria mayor: la Península natural, íntegra, nuestra. [...] qué otra vida no fuera, qué alegría, qué orgullo, saber ser castellanos, portuguesas, catalanes, vascos, todos libres y todos unos, y que de mar a mar no había extraños entre nosotros, sino una resultante común, una civilización ibérica, una gran fuerza nacional, acrecentando y acrecentada, rigiendo y regida por todos y a todos! Y del conjunto de tantas lenguas, bastante diversas para atestiguar la libertad de cada pueblo [...], deducir una acción colectiva [...]. España seríamos entonces nosotros mismos, ustedes, todos [...]. En cuanto libres, todos pequeños; en cuanto federados, todos grandes.» «La integridad de la patria (Diálogo trágico)», 2-I-1909. MARAGALL, Joan. *Obres completes – Obra castellana*. Barcelona: Editorial Selecta, 1960, «Biblioteca perenne», p. 750 b-751b.

³⁴ El federalisme d'Espriu, objecte de diversos treballs de Victòria Gassol i Víctor Martínez Gil (veure *OC 12*, n. a la línia 5, p. 243), queda palès, en particular, en una entrevista al final de la seva vida: «La meva concepció de la península, el meu ideal d'organització social i política de l'Estat espanyol –que ja li dic per endavant que sé que no es convertirà mai en realitat, però de totes maneres és el que m'atreuria a desitjar, si m'és permès–, contempla una Espanya federal formada per quatre nacions: la nació castellana, la portuguesa –i aquí caldria que els portuguesos i els gallecs aclarissin si han de ser un o han de ser dos–, la basca i la catalana, entenent per catalans els territoris de parla catalana.» BRU DE SALA, Xavier. *Espriu, Duran Farell, Rigol, Benet*. Barcelona: Nova terra, 1983. *OC A-2*, p. 210. Id. p. 149.

no es formulaven potser aquesta possibilitat d'interpretació³⁵, no podien deixar de percebre que a *La pell de brau* la preocupació per Catalunya es diluïa, si no en una preocupació per tota la península, en una preocupació per Espanya –cosa que per descomptat no va ser gaire apreciada pels sectors més catalanistes³⁶, que consideraven «Espanya», igual que Portugal, com un país estranger: no era només Carles Riba qui, en paraules d'Espriu, «veia la cosa catalana completament a part de la cosa ibèrica³⁷». Aquesta preocupació, òbviament, se situa més a prop de la poesia social espanyola de l'època –d'un Blas de Otero o d'un Celaya, per exemple– que de la incipient poesia civil catalana: cosa que porta a examinar si *La pell de brau* hi té d'altres punts de contacte, si «Sepharad» presenta d'altres trets comuns amb l'Espanya dels poetes espanyols. Tanmateix, els que s'observen –com ara el record horroritzat de la guerra fratricida, l'hostilitat radical al franquisme (metaforitzat com a «nit» i «hivern», mentre que l'«esperança» d'un canvi és metaforitzada com a «alba»³⁸, cap a una societat de «pau» i «llibertat»³⁹– no són trets distintius dels poetes espanyols, i algunes diferències determinants salten a la vista. A part que la poesia espanyola no manifesta un interès especial per les «parles diverses» ni el lloc que caldria reservar-los dins d'un estat espanyol democràtic, les dues visions de la guerra són del tot irreconciliables: una guerra fratricida sí, però en un cas és un conflicte d'abels i caïms, mentre que a *La pell de brau*, en la continuïtat de la guerra tal com la va viure Espriu, «pati[nt] per les dues bandes»⁴⁰, Sepharad és «ahora víctima, botxí» (I), i la guerra una «guerra sense victòria entre germans» (VI). Un poble oprimat sí, però que *La pell de brau* també presenta com a còmplice d'aquesta opressió per la seva actitud de submissió –«És ara vil el poble de senyors,/ s'ajup en el seu odi com un gos,/ lladra de lluny, de prop admet bastó,/ enllà del fang segueix camins de mort» (XXV). Trobem aquí una idea de culpa col·lectiva de fortes arrels bíbliques, totalment oposada a una divisió maniquea entre bons i dolents.

³⁵ Les declaracions de Salvador Espriu, tot i que corroboren aquesta interpretació, no sempre són exemptes d'una certa ambigüïtat, per exemple: «*Otra clave de su obra es "Sepharad". ¿Se refiere usted a España? Cuando hablo en serio, sí. Cuando hablo satíricamente es "Konilòsia", o sea, tierra de los conejos. [...] Sinera es la transposición ideal de Arenys de Mar; [...] y Konilòsia-Sepharad es una transposición de España pero tiene un alcance mayor, yo quisiera que se tome en la acepción total de la Península Ibérica, Portugal inclusive.*» SOLER SERRANO, Joaquín. «A fondo - Salvador Espriu». *Tele-radio*. Madrid, núm. 1137, 8-14-X-1979. *OC A-2*, p. 66. Però la majoria són del tot clares, per exemple: «*[La pell de brau]* es una especie de prolongación del mensaje de Maragall en su poema "Ibèria" [sic].» FIGUERUELO, A. «Un escritor catalán», *El Noticiero Universal*, 9-VI-1961. *OC A-1*, p. v15. Id.: «Quant a "Sepharad" = "Hispania" (nosaltres i vosaltres) [els portuguesos]» (1970). MARTÍNEZ GIL, Víctor. «Cartes de Salvador Espriu a Vilama Devi i Manuel de Seabra». *Els Marges*, núm. 46 (primavera 2005), p. 95. Id.: «[...] i per últim "Sepharad" és la Península Ibèrica.» BUSQUETS I GRABULOSA, Lluís & GALABARDES, M. Teresa. «Salvador Espriu, des de Lavínia a Alfaranja». *El Correo catalán*, 26-VIII-1978. *OC A-2*, p. 84.

³⁶ «[...] algunos [...] no me perdonan el éxito de *La pell de brau* y, sobre todo, la visión integradora nacional que encierra. Ni siquiera que haya prestado atención a los poetas castellanos, mientras otros los han ignorado sistemáticamente.» GALÁN 1976 (v. n. 4). *OC A-2*, p. 37. Id.: «De fet té raó: aquesta visió integradora fins i tot de Portugal, i penso en "Sepharad", no ha agradat...» BUSQUETS & GALABARDES 1978 (v. n. anterior). *OC A-2*, p. 84.

³⁷ «[...] a través de Sepharad volvia a plantejar-se el problema, deixat des de Maragall, de nostres relacions amb el rest de Espanya formant part de la manera de ser ibèrica. Y este es un punto de vista que, en la intimidad, el doctor Riba no aceptaba. Él veía la cosa catalana completamente a part de la cosa ibèrica.» «La aparente fragilitat de Salvador Espriu». PONS, Agustí. *Destino*, núm. 1865, 30-VI-1973. *OC A 1*, p. 214-215.

³⁸ Per exemple: «aquest advers hivern de Sepharad» (XIV); "La caminada nit/ a poc a poc és alba.» (XLI).

³⁹ Per exemple: «Que Sepharad visqui eternament/ en l'ordre i en la pau, en el treball,/ en la difícil i merescuda/ llibertat.» (XLVI).

⁴⁰ «Vaig patir per les dues bandes de la lluita.» BUSQUETS I GRABULOSA & GALABARDES 1978 (v. n. 35), p. 84. Id.: «De manera que jo puc dir que he patit la guerra civil per totes dues bandes.» «Entrevista amb Salvador Espriu». ALCOVER MARTÍ 1982 (v. n. 29), p. 129.

Una conseqüència lògica és que l'única sortida d'aquesta situació no es troba pas en la justícia, ja que si tothom és culpable tothom hauria de ser condemnat, sinó en el perdó, noció del tot aliena a la poesia social: al final del recull, són «aigües de perdó» les que «neguen» «tot l'immens dolor/ del vell mal» (LI).

El mite de Sepharad, doncs, en la seva complexitat, determina una obra del tot inclassificable: és poesia cívica catalana però se centra en la problemàtica espanyola; se centra en la problemàtica espanyola però la considera en una perspectiva bastant diferent de la poesia social castellana, i també bastant més matisada. No és només el mite de Sepharad el que és original i complex, és el seu tractament. O dit d'una altra manera: «Sepharad» i la «pell de brau» no són només un repertori de metàfores. Corresponen a un pensament diferent, fonamentalment original dins de la poesia de l'època, tant espanyola com catalana, del «complex enigma peninsular»⁴¹.

---

⁴¹ «[...] mentre llegeixen com un home de la perifèria ibèrica va intentar de comprendre temps enrera el complex enigma peninsular.» Pròleg a *La pell de brau – La piel de toro*. Madrid: Edicusa, 1968. *OC 12*, p. 241. Id.: «Amb ell [el llibre] em proposava de demostrar, enfront d'unes paraules d'Ortega, que també els homes de la perifèria peninsular érem capaços d'entendre el complexíssim conjunt dels essencials problemes ibèrics, de procurar de resoldre la tan difícil, entrebancada i entrebancosa convivència ibèrica.» Pròleg a *La pell de brau*. Barcelona: Edicions 62, 1977, «Els Llibres de l'Escorpí». *OC 12*, p. 243.